

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Пугач Є. П. Антинародна діяльність католицького кліру в Словаччині в 1945 – 1948 рр. // Вісник Харківського університету. – 1966. – № 17: Історична серія. – Вип. 1. – Харків: Видавництво ордена Трудового Червоного Прапора державного університету імені О. М. Горького, 1966. – С. 58 – 65.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

АНТИНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ КАТОЛИЦЬКОГО КЛІРУ В СЛОВАЧЧИНІ В 1945—1948 РОКАХ

Є. П. Пугач

Перші три післявоєнні роки займають особливе місце в історії Чехословаччини. Це був перехідний період від національно-демократичної революції до соціалістичної, період гострої боротьби робітничого класу, жерваного Комуністичною партією, з силами реакції.

Буржуазія, що відіграла ще досить значну роль у політичному й економічному житті країни, намагалася використати всі можливості, весь свій досвід для послаблення й поразки революції, для відновлення свого панівного становища. Натхненницею і активною учасницею боротьби буржуазії проти народно-демократичної республіки виступала верхівка католицької церкви, класово з нею зв'язана, політично й економічно зацікавлена в реставрації капіталізму.

Особливо шалену реакційну роботу провадила в цей період католицька церква у Словаччині, де вона володіла багатими земельними угіддями і мала великий вплив на широкі маси віруючих. Цей вплив закріплювався віками, але найбільше посилювався в роки існування т. з. «Словацької держави», на чолі якої стояли представники католицького кліру. Так, президентом держави і головою правлячої глінківської народної (людової) партії був католицький священник Й. Тісо, заступником голови Державної Ради — єпископ Я. Войташшак, чверть депутатів сейму теж були духовними особами¹. Церква мала вирішальний вплив на виховання підростаючого покоління, бо вся шкільна система була в її руках.

Національно-демократична революція, що почалася ще в період Словацького національного повстання (СНП), створила пряму загрозу політичній і економічній могутності церкви. Тому католицький клір став опорою реакції і одним з головних ворогів революційних перетворень у Словаччині.

Викриття реакційної діяльності католицької церкви не тільки має велике політичне значення, але й дає можливість глибше зрозуміти особливості класової боротьби у Словаччині в перші післявоєнні роки. Ось чому чеські і словацькі історики неодноразово зверталися до цієї теми². У радянській історичній літературі в загальних рисах показана

¹ Proces proti vlastizradným biskupom Vojtaššakovi, Buzalkovi, Gojdičovi. Bratislava, 1951, str. 111. (Далі: Proces...).

² А. А. Свобода, А. Тучкова, В. Свободова. Заговор Ватикана против Чехословацкой республики. М., 1950; F. Vašečka. Buržoazny štát a cirkev, Bratislava, 1957; Cirkve v našich dejnach, Praha, 1960; V. Prečan. Boj slovenského katolicizmu proti CSR (1945—1948), Dějepis a zeměpis ve škole, č 3—4, 1960, str. 69—73, 103—106, Slovenský katolicizmus pred februárom 1948, Bratislava, 1961; Я. Челко. Антинародная деятельность католической церкви в Словакии в 1945—1948 гг. Дисертація захищена в 1960 р. в АСН при ЦК КПРС, Politické machinácie katolíckého kleru na Slovensku v rokoch 1945—1948, Historicky časopis, č 1, 1960, str. 88—109, Ideologia cirkvi v boji proti ľudovodemokratickému štátu, Otázky marxistickej filozofie, Bratislava, č 1, 1961, str. 42—51.

підривна діяльність Ватикану проти країн народної демократії¹, але ще й досі не висвітлені питання про антинародну діяльність словацького католицького кліру. Зважаючи на те, що вони являють значний інтерес для широкого кола радянських читачів, автор даної статті робить спробу на основі вивчення документів та досліджень чеських і словацьких авторів коротко викласти основні питання цієї теми, особливо ті, що стосуються участі церковної верхівки в політичній боротьбі в передлютневий період.

Після закінчення війни позиції словацького католицизму значно ослабли. Церква втратила свою політичну партію, католицькі профспілки й молодіжні організації. Проте вона все ж зберегла досить значний вплив на маси віруючих, бо мала добре підготовлені кадри священників та ченців. У Словаччині налічувалося 135 деканатів², 1263 парафії і 3517 філіалів парафій римсько-католицької та уніатської церков³. Католицький клір мав у своєму розпорядженні великі матеріальні засоби, оскільки майже до лютого 1948 р. церковні володіння дорівнювали 300 тис. га землі⁴.

З самого початку існування народно-демократичного ладу верхівка церкви стала зловживати релігійними почуттями віруючих для досягнення своєї політичної мети.

Враховуючи реальне становище, Комуністична партія Словаччини (КПС) робила все для того, щоб не дати можливості кліру створити собі ореол мучеників і цим підірвати довір'я віруючих до народно-демократичного ладу. Тому на Кошицькій та Жилінській конференціях⁵ КПС підкреслила, що вона підтримує свободу совісті, і звернулася до віруючих з закликом не допустити перетворення церкви у притулок підривних елементів.

Програмна відозва Словацької Національної Ради (СНР) від 2 березня 1945 р.⁶ та Кошицька програма уряду⁷ також підтвердили, що релігійні вірування народу будуть охоронятися законом. Таким чином, церква не мала підстав під прапором захисту релігії розгортати боротьбу проти народно-демократичної влади.

Справжня причина ворожості церкви до народно-демократичного ладу полягала в тому, що вона не бажала втрачати свого політичного впливу на маси та економічної могутності.

Для захисту своїх інтересів католицький клір вирішив створити у Словаччині третю⁸ партію — католицьку, про що свідчить поява на-

¹ Д. Л. Похілевич. Підривна діяльність Ватикану в країнах народної демократії. Львів, 1953; М. С. Возчиков. Подрывная деятельность католической реакции в странах народной демократии. М., 1954.

² Деканат — одиниця церковно-адміністративного поділу, що складалася з 10 приходів.

³ F. Vašečka. Buržoazny štát a cirkev, str. 280—288. Наведені дані за 1930 р., але структура церкви залишилась майже незмінною.

⁴ Там же, стор. 141.

⁵ „Pravda”, č. 17, 1.III.1945; č. 136, 13.VIII.1945.

⁶ Slovenska Národná Rada 1943—49. Bratislava, 1949, str. 47.

⁷ Program nové. československé vlády národní fronty česků a slováků. Moskva, 1945, str. 16.

⁸ Зразу після війни в Словаччині існували лише дві партії: комуністична і демократична (партія буржуазії), які входили до СНФ.

весні 1945 р. документа «*Omni modo laborandum est, ut concedatur tertia politica factio*»¹.

Влітку 1945 р. церква починає активізувати свою діяльність, особливо у зв'язку з переходом до відання держави загальноосвітніх та професійних шкіл. Ще під час повстання 1944 р. СНР видала постанову про вилучення шкільної системи з-під влади церкви й передачу її державним органам². Після визволення Словаччини органи влади почали здійснювати цю постанову, а 16-травня 1945 р. СНР видала нову постанову³, яка підтверджувала й деталізувала попередню. Церковний клір організував широку кампанію збору підписів віруючих під вимогою збереження контролю церкви над усією системою народної освіти⁴.

Активізація католицького кліру спонукала Словацький Національний Фронт (СНФ) у липні 1945 р. спеціально розглянути питання про зловживання церкви релігійними почуттями віруючих для досягнення своїх політичних цілей. Комуністична і демократична партії засудили організовану церквою кампанію проти державної школи, розцінивши її як перший крок далекоюсяжних політичних виступів кліру. Розглянувши питання про спробу католицької ієрархії створити свою політичну партію, СНФ відзначив, що ця спроба по суті є прагненням відтворити в новому вигляді глінківську людову партію⁵.

У серпні 1945 р. в Братиславі відбулася перша після війни конференція словацьких єпископів, яка розглянула політичне становище країни і ухвалила агітувати віруючих проти будівництва народно-демократичної республіки⁶. Слідом за цим церква розгорнула кампанію за т. з. «духовне відродження» і агітацію за єдність католиків.

Католицький клір не відмовився і від думки створити політичну партію. Безпосередню підготовку до цього провадили активні в минулому діячі глінковської партії П. Чарногурський, Р. Чавойський, Я. Косорин, Я. Кружліак та інші, а також католицькі діячі, що входили до демократичної партії: канонік А. Цвінчек, Я. Кемпний, К. Філо.

Але ідейними натхненниками їх залишалися словацькі єпископи, які 10 січня 1946 р. на прийомі у президента Е. Бенеша передали йому меморандум про необхідність створення в Словаччині католицької партії. Президент обіцяв уважно ознайомитися з меморандумом і подати допомогу, але натякнув єпископам, що було б добре, якби нова партія активно співробітничала з національними соціалістами. Ця пропозиція не задовольняла словацький католицький клір, що хотів мати таку партію, яка б підкорялась тільки йому і відстоювала лише його інтереси. Після повернення єпископів у Словаччину їх запросив до себе голова демократичної партії (ДПС) Й. Леттріх і запропонував не створювати своєї партії, а укласти угоду з ДПС. Єпископи не відхилили цієї пропозиції, але й не дали остаточної відповіді⁷.

Протягом лютого й березня католицький клір провадив подвійну гру: його ставленики готувалися до створення нової партії, що базувалася б на «християнських принципах», і в той же час вели таємні пере-

¹ «Треба всіма шляхами добиватися, щоб була створена третя партія» — таку вимогу висунув єпископ М. Бузалка в листі єпископові Я. Войташшаку в травні 1945 р.

² G. Husák. Svedectvo o Slovenskom národnom povstani. Bratislava, 1964, str. 244.

³ V. Prečan. Slovenský katolicizmus pred februárom 1948, str. 171.

⁴ Там же, стор. 48.

⁵ „Pravda“, č. 121, 20 jula 1945.

⁶ Proces..., str. 106.

⁷ А. Свобода, А. Тучкова, В. Свободова. Заговор Ватикана против Чехословацкой республики, стор. 136.

говори про угоду з лютеранами, лідерами ДПС. Словацькі єпископи напередодні виборів добивалися об'єднання всіх сил реакції, щоб виступити єдиним фронтом проти КПС.

Врешті верхівка католицької церкви уклала угоду з ДПС. При цьому вона враховувала, що до виборів залишалось дуже мало часу, щоб створити нову партію, а в результаті угоди з ДПС її ставленики одержували керівні пости в одній із правлячих партій, яка до того ж поряд з КПС мала в народі славу повстанської.

Враховавши всі ці обставини, католицький клір відмовився підтримувати створену в березні 1946 р. католицьку партію Свободи, вважаючи, що вона не зможе істотно зміцнити політичні й економічні позиції церкви, і 30 березня 1946 р.¹ уклав угоду з лідерами ДПС.

У першому розділі березневої угоди зазначалося, що вона укладена для того, «щоб усунути релігійні незгоди, які існували раніше»² між лютеранами й католиками. Тут же підкреслювалося, що в питаннях виховання молоді «лінія партії збігається з точкою зору християнської церкви, насамперед католицької»³.

Далі мова йшла про розподіл посад між «католиками» (колишніми людаками) й «лютеранами» (лідерами ДПС) у керівництві партії та в усіх державних і господарських органах, очолюваних представниками ДПС. При цьому в основу було покладено співвідношення 7 : 3 на користь «католиків». До нової, звуженої президії партії з дев'яти чоловік входило шість ставлеників католицького кліру. З трьох посад генеральних секретарів дві займали також «католики» — Я. Кемний та М. Бугар, як згодом стало відомо, зв'язані з людацьким підпіллям. Було укладено також таємну угоду, за якою керівництво ДПС обіцяло людакам та клерикалам добитися виправдання або незначного покарання Тісо, провести реорганізацію Національного суду в Братиславі і народних судів, створених на місцях навесні 1945 р. для покарання воєнних злочинців та осіб, що співробітничали з фашистами. В ході цієї реорганізації передбачалося усунути комуністів із складу судів. Згідно з таємною угодою намічалось також на чолі повноважних представництв внутрішніх справ та шкіл поставити представників католицького кліру й людацького підпілля⁴.

Таким чином, укладення березневої угоди свідчило про об'єднання буржуазії, католицького кліру та інших сил реакції в лавах однієї партії на платформі антикомунізму.

Уклавши угоду з ДПС, католицький клір робив усе для того, щоб забезпечити їй перемогу на виборах до Національних зборів 26 травня 1946 р. Для цього широко використовувалися католицька преса, зокрема газета «Католицькі новини», молитви та проповіді в костьолах, провадилась відкрита агітація священників серед віруючих на користь ДПС. Лідери «католицького» крила демократичної партії надрукували ряд статей в газеті «Час», закликаючи віруючих голосувати за їх партію і підкреслюючи при цьому, що тим самим вони голосуватимуть за «християнське поняття демократії»⁵.

¹ В історичній літературі вона більш відома, як «квітнева угода», бо орган ДПС «Час» коментував її тільки 6 квітня 1946 р., подавши як угоду між католиками та лютеранами.

² V. Prečan. Slovenský katolicizmus pred februárom. 1948, príloha č 8, str. 243.

³ Там же.

⁴ J. Celko. Politické machinácie katolíckého kleru na Slovensku v rokoch 1945—48, „Historický časopis“, č. 1, 1960, str. 106—107.

⁵ V. Prečan. Вказ. твір, стор. 112.

У травні цілих два тижні в костьолах читалась передвиборна молитва з проханням до бога допомогти партії, заснованій на «християнських принципах»¹. Щоб віруючі не помилилися і не проголосували за партію Свободи, яка також об'єднувала католиків, газета «Католицькі новини» надрукувала частину передвиборної відозви ДПС. Тут же вона радила: «Хто не знає, що далі робити, може окремо порадитися з наставником»².

За декілька днів до виборів у «Католицьких новинах» були надруковані директиви єпископату, які містили в собі наказ віруючим обов'язково взяти участь у виборах і віддати свої голоси ДПС, але ні в якому разі не голосувати білими бюлетенями, введеними на вимогу КПЧ для того, щоб виборці, незгодні з політикою Національного фронту, не голосували за одну з його партій. У четвертому розділі директив відзначалося, що чутки про те, «ніби словацькі єпископи вступили до партії Свободи, не відповідають дійсності»³.

Виборча кампанія 1946 р. була багата прикладами неприхованої агітації священників серед віруючих на користь ДПС. У селі Штеруса місцевий священник у проповіді заявив: «Якщо хто-небудь не може вирішити сам, за яку партію голосувати, зостанься після обідні в костьолі і я вам пораджу»⁴. У Тековських Клячанах священник говорив на мітингу: «Дорогі віруючі, вашою єдиною партією є демократична партія, партія католиків, не дозволяйте комуністам спокусити себе»⁵. У Белузьських Слатинках на сповіді священник не давав відпущення гріхів усім дівчатам старшим 18 років та жінкам доти, поки вони не обіцяли голосувати за ДПС⁶. В Опатовцях у день виборів священослужитель у своїй проповіді заявив: «Комуністи хочуть убити черниць та священників, зруйнувати костьолі і скасувати релігійні свята. Хто голосуватиме за них, нехай розстанеться з богом, церквою і вірою»⁷.

Сили реакції, зосереджені в ДПС, діставали активну підтримку не тільки від католицького кліру, але й від словацької грекокатолицької церкви, очолюваної єпископом Гойдичем⁸.

На час виборів у 1946 р. в Словаччині існували: КПС, ДПС, партія Свободи та партія Праці⁹, але через те, що останні дві партії виникли незадовго до виборів і не мали ще широкої популярності, боротьба точилася головним чином між КПС і ДПС.

Підтримка церкви під час виборів значною мірою сприяла перемозі ДПС¹⁰. На виборах 1946 р. ДПС одержала 62% голосів, КПС—30,4%, партія Свободи — 3,7%, партія Праці — 3,1%¹¹. У Чехії і Моравії КПЧ здобула переконливу перемогу¹², і це дало можливість КПС, спираючись на комуністів у центральному уряді, успішно боротися проти сил реакції в Словаччині.

¹ V. Přešap. Вказ. твір, стор. 116.

² Там же, стор. 121.

³ V. Přešap. Вказ. твір, додаток: фотокопія директив.

⁴ Proces..., str. 153.

⁵ M. Vartikova. Roku rozhodnutia Bratislava, 1962, str. 131.

⁶ A. Свобода та ін. Вказ. твір, стор. 140.

⁷ „Pravda“, č. 123, 1 júna 1946.

⁸ Proces..., str. 128—129.

⁹ Партія Праці виникла навесні 1946 р. як відгалуження Чеської соціал-демократичної партії і перебувала під впливом її правого крила.

¹⁰ Безумовно, на результати виборів 1946 р. в Словаччині мав вплив і ряд інших факторів, докладний аналіз яких є самостійною темою дослідження.

¹¹ Ročenka Ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé. Praha, 1947, str. 7.

¹² КПЧ одержала на виборах 40,2% голосів. Там же.

Одним із найважливіших питань політичного життя післявоєнної Словаччини була боротьба КПС, профспілок, організацій опору та інших прогресивних сил за послідовне здійснення Кошицької програми щодо чистки державних органів та громадських організацій від залишків фашизму. Виключного значення ця боротьба набула після укладення угоди ДПС з людаками та клерикалами і перемоги цієї партії на виборах. Колишні людаки, що займали в той час панівне становище в керівництві ДПС, всіляко гальмували проведення чистки. Особливо гостра боротьба між силами прогресу і реакціонерами розгорнулася наприкінці 1946—початку 1947 рр. навколо процесу над Тісо, Махою та Дюрчанським¹, що був одночасно судом над людацтвом, ідеологія якого була головною зброєю словацької реакції.

Боротьбу за виправдання Й. Тісо очолив католицький клір. 8 січня 1947 р. словацький єпископат звернувся до СНР з меморандумом, в якому всіляко виправдував Тісо і навіть загрожував, що покарання його серйозно відіб'ється на ставленні словацьких католиків до відновленої ЧСР². На суді свідками виступали архієпископ Кметько та єпископ Шкрабік, які взагалі відкидали винність Тісо в тих злочинах, що мали місце під час існування т. з. «Словацької держави»³.

19 березня 1947 р. суд закінчив розгляд справи Тісо та його спілників. Почався найгостріший момент боротьби, що тривала аж до винесення вироку та виконання його. В цей час католицький клір спровокував ряд антидержавних демонстрацій на захист Тісо в Пієштянах, Хіноранах, Новом Месті над Вагом, Остратицях⁴.

27 березня, 1947 р. нарада словацьких єпископів у Трнаві вирішила на випадок смертного вироку Тісо надіслати листи з проханням про його помилування на ім'я президента, голови уряду, СНР, всім міністрам та деяким іншим політичним діячам⁵.

Керівництво ДПС, виконуючи обіцянку, дану католицькому кліру за березневою угодою, докладало всіх зусиль, щоб врятувати Тісо. Голова ДПС і СНР Й. Леттріх ще до закінчення розгляду справи судом в розмові з президентом Е. Бенешем просив помилувати Тісо, якщо його буде засуджено до страти⁶. Напередодні винесення вироку Леттріх намагався перенести обговорення його проекту з суду до президії СНР, де представники ДПС мали більшість і розраховували змінити його. Але голова Національного суду І. Дакснер відхилив ці посягання на правосуддя. 15 квітня 1947 р. Національний суд виніс Тісо смертний вирок. В той же день уповноважене представництво юстиції, на чолі якого стояв представник ДПС, підготувало апеляцію про помилування Тісо і передало до президії СНР, яка, затвердивши її, подала на розгляд уряду⁷. До засідання уряду керівництво ДПС дало вказівку своїм міністрам голосувати за помилування Тісо⁸.

15—17 квітня 1947 р. канцелярія президента одержала 315 листів і телеграм з проханням скасувати вирок Тісо. Серед них були телеграми

¹ Дюрчанського судили заочно.

² J. Daхner. *L'udactvo pred narodnym sudom (1945—1947)*. Bratislava, 1961, str. 105.

³ А. Свобода та ін. Вказ. твір, стор. 121.

⁴ V. Prečan. Вказ. твір, стор. 145.

⁵ Proces..., str. 108.

⁶ J. Lettrich. *The history of modern Slovakia*, London, 1956, str. 244.

⁷ V. Prečan. Вказ. твір, стор. 257.

⁸ Proces..., str. 151.

від єпископів Бузалки, Шкрабика, Войташшака, Гойдича, архієпископа Кметька, керівників лютеранської церкви у Словаччині та інших¹.

Незважаючи на всі спроби католицького кліру й керівників ДПС врятувати Тісо, уряд і президент затвердили вирок суду. Це була велика перемога КПС, яка організувала масові виступи партизанів та інших учасників опору, робітників і селян, усіх прогресивних сил з вимогою суворо покарати Тісо та інших зрадників словацького народу. Важливим наслідком боротьби під час процесу над Тісо було викриття ДПС як захисниці людацтва. Серйозного удару було завдано й натхненниці кампанії за врятування Тісо — католицькій церкві.

Людацьке підпілля, втративши довіря до ДПС, стало на шлях підготовки антидержавної змови у Словаччині. Католицька церква, щоб зберегти вплив на маси, почала поступово відмежовуватися від ДПС, закликаючи віруючих залишитися поза партіями і поза політикою. Щоб підтримати авторитет церкви, який похитнувся під час процесу над Тісо, і відвернути маси від активної участі в політичному житті, католицький клір влітку 1947 р. організував т. з. католицьку акцію (численні молитви, процесії до «святих» місць, розповсюдження «священних» книг тощо).

Восени того ж року у Словаччині було розкрито антидержавну змову, підготовлену людацьким підпіллям. Верхівка католицької церкви, як стало відомо згодом, постійно підтримувала зв'язки з людацьким підпіллям всередині країни та його керівництвом за кордоном. Так, єпископ Войташшак таємно листувався з керівниками людацької еміграції Дюрчанським та Сидором², єпископ Бузалка через співробітника австрійського консульства у Братиславі Райноха з 1946 р. підтримував зв'язки з Дюрчанським³, а з 1947 р. встановив такі ж зв'язки із Сидором⁴. Тісний зв'язок з людацьким підпіллям та бандерівськими бандами підтримувала також верхівка уніатської церкви, очолювана Гойдичем⁵.

Коли ж людацьке підпілля було розкрито, церква поспішила відмежуватися від нього. 28 жовтня 1947 р. словацькі єпископи звернулися до віруючих з пастирським листом, в якому засуджували антидержавну діяльність і закликали віруючих «залишатися добрими громадянами та свідомими католиками»⁶. Але це був тимчасовий відступ. Ватикан не міг допустити, щоб католицька церква зазнала поразки разом з політичними силами буржуазії; тому він дав вказівку відмежуватися від людацького підпілля і активно не виступати в період жовтневої кризи у Словаччині.

Великого удару позиціям католицької церкви завдала перемога трудящих над контрреволюційною буржуазією в лютому 1948 р. Після відставки буржуазних міністрів католицький клір втратив своїх представників в уряді. Він також втратив можливість використовувати буржуазні партії та їх позиції в державному житті для досягнення своїх політичних цілей.

У лютневі дні 1948 р. католицький клір не подавав відкритої допомоги реакціонерам, остерігаючись остаточно викрити себе в очах народу. Але він не припинив боротьби проти народно-демократичного ла-

¹ V. Prečan. Вказ. твір, стор. 152—153.

² Proces..., str. 64—65.

³ Там же, стор. 110—111.

⁴ Там же, стор. 113.

⁵ Там же, стор. 118—120.

⁶ V. Prečan. Вказ. твір, стор. 204.

ду. Про це свідчили, зокрема, виступи верхівки католицької церкви проти конфіскації церковних маєтків та спроб уряду вирішити питання про нормалізацію її взаємовідносин з державою в період 1948—1951 рр.

Таким чином, верхівка католицької церкви, зловживаючи релігійними почуттями віруючих і ігноруючи інтереси народу, була натхненницею і активною учасницею боротьби реакційних сил проти утвердження народно-демократичного ладу в Словаччині.
